

การฝึกอบรม การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA) เฉพาะการ Training on Participatory Rural Appraisal

สุจินต์ สิมารักษ์ (suchint Simaraks)^{1*}

บทคัดย่อ

ในปี 2553 ระดับน้ำในแม่น้ำแม่โขงลดลงต่ำสุดในรอบ 50 ปี แม้โขงเป็นแม่น้ำนานาชาติที่สำคัญต่อประเทศ จีน พม่า ลาว ไทย เขมร และเวียดนาม ในกรณีของไทย เพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างรวดเร็ว มหาวิทยาลัยขอนแก่นได้เตรียมบุคลากรที่เกี่ยวข้อง เพื่อเก็บข้อมูลและทำความเข้าใจต่อผลกระทบในชนบท ที่เกิดจากระดับน้ำที่ลดต่ำในแม่น้ำแม่โขง จึงประยุกต์ใช้วิธีการการประเมินสภาพชนบทแบบเร่งด่วนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว โดยได้เน้นการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นในการฝึกอบรม การฝึกอบรมถูกแบ่งออกเป็นหลายโมดูล เช่น แนวคิด กระบวนการ การสร้างกรอบถาม การใช้เครื่องมือ การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การฝึกจริงภาคสนาม และการสะท้อนกลับ จากกิจกรรมต่างๆ หลังจากการฝึกอบรม มีการอภิปราย กิจกรรมหลายกิจกรรมสำหรับการปฏิบัติการต่อ

Abstract

Because in the summer of 2010 water level in the Mekong river was recorded lowest in the past 50 years. It is an important international river to Republic of China, Myanmar, PDR Lao, Thailand, Cambodia and Vietnam. In case of Thailand, in order to rapidly respond to the situation, Khon Kaen University had to train involved staff in order to obtain information and understand impacts in the rural areas caused by low level

1 รองศาสตราจารย์ ดร. คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

* Corresponding author, email : suchint@kku.ac.th

of the river. Rapid rural appraisal procedure was applied to achieve the objectives. However participation of the local people and the trainees was stressed. The training process was divided into several modules, such as concept, process, subtopic building, tool application, semi-structured interview field exercise, feedback. After the training several activities for further action were discussed.

คำสำคัญ: การฝึกอบรม การมีส่วนร่วม เครื่องมือและปฏิบัติการ

Keywords: Training, participation, appraisal tools, action.

สืบเนื่องมาจากในช่วงฤดูแล้งปี 2553 เป็นปีที่แม่น้ำแม่โจงแห้งเป็นประวัติการณ์ในระยะประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา แม่น้ำโจงเป็นแม่น้ำนานาชาติที่สำคัญต่อหลายประเทศ ได้แก่ ประเทศจีน พม่า ลาว ไทย เขมร และเวียดนาม สำหรับประเทศไทย ภาคอีสานเป็นภาคที่ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโจงมากที่สุด ทั้งในด้านการเกษตร การค้า การขนส่ง การท่องเที่ยว วัฒนธรรม และความสัมพันธระหว่างประเทศ แม่น้ำนี้มีต้นกำเนิดจากธารน้ำแข็งในธิเบต ไหลผ่านพื้นที่ ที่มีหลากหลายชนชาติและวัฒนธรรม มีประชากรมากมายที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแม่น้ำนี้ วิกฤตน้ำโจงแห้งจึงเป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วน มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยที่เก่าแก่ของภาคอีสาน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องตอบสนองต่อวิกฤตนี้ ทั้งในระยะสั้นและมีแผนในระยะยาว อีกทั้งยังต้องเป็นแหล่งข้อมูลและความรู้ให้สังคมในวงกว้างด้วย

เพื่อตอบสนองในระยะสั้นและเร่งด่วน มหาวิทยาลัยขอนแก่นจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงผลและผลกระทบของวิกฤตน้ำโจงแห้งในภาคสนามให้ทันสถานการณ์ ผู้เขียนได้รับมอบหมายให้ฝึกอบรมที่มนักวิจัย ที่มีพื้นฐานความรู้ทั้งในสาขาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ประมาณ ๓๐ ท่าน เพื่อให้สามารถลงศึกษาภาคสนามให้เข้าใจบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องกับน้ำโจงและผลกระทบทั้งทางบวกและลบของวิกฤตน้ำโจงครั้งนี้ จากการประชุมร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้ตัดสินใจที่จะใช้วิธีการการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (PRA: Participatory rural appraisal) เป็นฐานด้านวิธีการ

จากประสบการณ์ที่เคยฝึกอบรมวิธีการนี้ ทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ เวลาการฝึกอบรมที่สั้นที่สุดคือ 5 วัน รวมทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ อย่างไรก็ตามใน

การฝึกอบรมครั้งนี้ เป็นการทำงานที่ต้องแข่งกับเวลา เนื่องจากกระแสน้ำโขงอาจไม่คอยเรา การฝึกอบรมครั้งนี้จึงเป็นการฝึกอบรมเฉพาะการจริงๆ โดยมีเวลาเพียง 2 วัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องตัดส่วนของทฤษฎีออกพอสมควรและทำให้ภาคปฏิบัติกระชับมากที่สุด โดยใช้เวลาภาคค่ำเท่าที่ทำได้ ตามสภาพสมารถของผู้เข้ารับการฝึกอบรม และทำให้สามารถใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด

วัตถุประสงค์ของการฝึกคือ ให้ผู้เข้าอบรม เข้าใจ หลักการและขั้นตอนของ PRA และฝึกปฏิบัติจริงตาม กระบวนการของ PRA และออกแบบการฝึกอบรมให้ผู้รับการอบรมมีส่วนร่วมมากที่สุดทั้งนี้เพราะนักวิจัยส่วนมากที่ยังไม่มีประสบการณ์ภาคสนาม ในการทำความเข้าใจชนบทอย่างเป็นระบบโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่โดยแบ่งเป็นชุดต่างๆเท่าที่จำเป็น 7 ชุด ดังต่อไปนี้

ชุดที่ 1 แนะนำ PRA

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทราบความเป็นมาของวิธีการ PRA
กิจกรรม บรรยายและอภิปราย
ความเป็นมาอย่างสั้นๆ

ประมาณ 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา นโยบายของการพัฒนาชนบท การดำเนินงาน และกระแสการพัฒนาที่มุ่งเน้นไปสู่การค้ามากขึ้นทำให้ระบบชนบทเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการผลิตเพื่อการค้า และการอพยพแรงงานสู่เมือง ชนบทมีความซับซ้อนและมีพลวัตสูงขึ้น ขณะเดียวกันทำให้เกิดปัญหาซับซ้อนมากมายหลายด้าน เช่น ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากร การเข้าถึงทรัพยากร การพึ่งพาทภายนอก ความเข้มแข็งของชุมชน ความขัดแย้งภายในชุมชน และระหว่างชุมชน และปัญหาอื่นๆ จนทำให้การพัฒนาชนบทโดยเน้นด้านใดด้านหนึ่งหรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งหรือรับผิดชอบโดยองค์กรใดองค์กรหนึ่ง ไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้ในภาพรวม

การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้เกิดการวิวัฒนาการของวิธีการ หรือกระบวนการ ในการเก็บข้อมูลหรือการระบุปัญหาเพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์ในชนบททั้งในประเด็นแคบ และในภาพรวม วิธีการหรือ กระบวนการหลักๆที่มีการพัฒนามาจากอดีตคือ การเก็บข้อมูลเชิงเศรษฐกิจและสังคมโดยใช้แบบสอบถาม การศึกษาเชิง

มานุษยวิทยา การประเมินสภาพชนบทแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal : RRA) (มหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นผู้ริเริ่มระดับนานาชาติในการพัฒนาวิธีการนี้ โดยทีมนักวิจัยของโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มและโครงการการวิเคราะห์ระบบชนบทโดยการนำของ Dr. Terry Grandstaff เป็นนักมานุษยวิทยาและเป็น Manager Guide ของโครงการ) ซึ่งต่อมาได้มีการปรับเป็นการประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม PRA (Dr. Robert Chambers ผู้เขียนเรื่อง farmers first (Robert Chambers,1989)ซึ่งเป็นผู้ประยุกต์ RRA เป็น PRA โดยใช้หลักการและเครื่องมือคล้ายกัน) การเก็บข้อมูลเชิงเศรษฐกิจและสังคมโดยแบบสอบถามเป็นเครื่องมือที่มีพลัง แต่ก็มีข้อจำกัดคือเป็นข้อมูลที่คนภายนอกอยากรู้ อยากทราบ เป็นมุมมองจากคนภายนอก เกิดจากคำถามที่คนภายนอกคาดว่าจะป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหาแต่ก็ไม่ได้นำมาใช้แก้ปัญหาโดยทันทีและคนในชนบทไม่ได้เรียนรู้ หรือรับทราบข้อมูลดังกล่าว ทำให้การแก้ปัญหาไม่ตรงกับความต้องการของคนกลุ่มต่างๆในชนบทเสียทีเดียว จึงได้มีการเสนอว่าการเก็บข้อมูลควรเป็นข้อมูลที่นักพัฒนาหรือนักวิชาการสามารถเข้าใจและเรียนรู้ชุมชนและสภาพแวดล้อมในชนบทจากมุมมองของคนในชุมชนทำให้เกิดการพัฒนากระบวนการหรือวิธีการที่เรียกว่า RRA ขึ้น อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่า RRA จะเป็นกระบวนการหรือวิธีการที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาเรียนรู้และเข้าใจสถานการณ์ในชนบทอย่างรวดเร็ว แต่นักวิจัยและนักพัฒนายังเป็นศูนย์กลางเช่นเดียวกับการใช้แบบสอบถาม และข้อมูลที่ได้ไม่สามารถตอบสนองต่อปัญหาทั้งในมุมแคบและภาพรวมได้อย่างทันสถานการณ์ จึงได้มีการพัฒนาต่อยอดจาก RRA เป็น PRA โดยทำให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยการมีส่วนร่วม และชุมชนมีการเรียนรู้ และนำความรู้ไปแก้ปัญหา หรือไปพัฒนาได้ทันที ขณะเดียวกัน นักวิจัยและนักพัฒนาได้มีการเรียนรู้ไปพร้อมๆกัน

ชุดที่ 2 การปรับแนวคิด

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ ผู้เข้ารับการศึกษาฝึกอบรมทราบว่าต้องมีการปรับแนวคิดหลักๆอะไรบ้าง

กิจกรรม บรรยายและอภิปราย

การที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมและชุมชนเป็นศูนย์กลางได้นั้นต้องการปรับแนวคิด แนวคิดที่สำคัญๆของนักวิชาการหรือนักวิจัยก่อนได้แก่

1. แนวคิดคนภายนอกและภายในเรา นักวิชาการคือคนภายในนอก ชุมชนคือคนภายใน ซึ่งย่อมรู้สถานการณ์เงื่อนไข และบริบทต่างๆ ของชุมชนดีกว่าเรา จึงต้องให้ความสำคัญต่อมุมมองของชุมชน
2. การที่จะได้ข้อมูลที่ดีจากชุมชนเราจะต้องไม่ทำตัวเป็นผู้ที่รู้ดีกว่าชุมชน ทั้งความรู้ที่มีพื้นฐานที่ไว้ก่อน เพราะถ้าเราทำตัวรู้ดีกว่าชุมชน ชุมชนจะมีความรู้สึกว่าตัวเองด้อยและไม่อยากให้ข้อมูลหรือให้ข้อมูลไม่เต็มที่ (พยายามรักษาความสัมพันธ์เชิงแนวราบ)
3. อย่าพอใจกับคำตอบที่ได้เสียง่ายๆ เพราะถ้าเราสรุปหรือคิดว่าเราพอแล้ว รู้แล้ว สมองเราจะปิด ทำให้เราไม่สามารถสร้างคำถามในการสัมภาษณ์เพื่อเจาะลึกได้ ไม่สามารถเรียนรู้ได้
4. ต้องทำใจเปิดรับ (Outside in) ความรู้และโลกทัศน์จากภายนอก การปิดรับจะทำให้เราไม่ฟัง (แต่อาจได้ยิน) ไม่สามารถเรียนรู้เพิ่มเติมได้
5. ถ้าเราทำให้เห็นว่าต้องการเรียนรู้จริงๆ ชุมชนจะยินดีในการให้ข้อมูล ให้เขาเป็นครู
6. สร้างบรรยากาศ และความสำคัญของการมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง
7. ต้องคิดเชื่อมโยงโดยตรงหรือโดยอ้อมของปัจจัยต่างๆ ของบริบท ทั้งในภาพใหญ่และภาพเล็ก
8. เปิดใจต่อการทำงานเป็นทีม
9. ทำตัวให้เป็นกลางไม่ทำให้ชุมชนแปลกแยก/แตกแยก หรือสร้างความขัดแย้งในทีม

เนื่องด้วยการฝึกอบรมครั้งนี้เป็นฝึกอบรมระยะสั้น และเฉพาะกาล จึงไม่สามารถออกแบบการฝึกอบรมให้ครอบคลุมทั้งกระบวนการของ RRA/PRA ได้ แต่ออกแบบให้ผู้ฝึกอบรมสามารถเก็บข้อมูลเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ในระยะสั้น โดยจะเน้นแนวคิดและทักษะการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI: Semi structure interviews) และการใช้เครื่องมือต่างๆ หากผู้ใดต้องการที่จะเพิ่มขีดความสามารถให้ครอบคลุมกระบวนการทั้งหมดต้องแสวงหาเพิ่มเติมภายหลัง ถึงแม้กระบวนการนี้จะ เป็นกระบวนการเชิงคุณภาพแต่ก็สามารถปรับใช้ร่วมกันกับกระบวนการเชิงปริมาณได้

ชุดที่ 3 ขั้นตอนการทำงาน

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทราบและเข้าใจขั้นตอนหลักๆในกระบวนการPRA

กิจกรรม บรรยายและอภิปราย

ขั้นตอนหลักในการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างคือ

ระยะก่อนออกสนาม

1. ทบทวนทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์ร่วมกันให้ชัดเจน
2. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (อาจต้องมีการสัมภาษณ์ผู้รู้ (KI: Key informant)
3. สร้างกรอบประเด็นสำหรับการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI) Sub-

Topic

4. กำหนดคุณสมบัติ KI ภายในชุมชนเป้าหมาย
5. การเตรียมตัวก่อนออกสนาม เช่น ยานพาหนะ เครื่องเขียน เครื่องมือต่างๆ ตลอดจนการติดต่อประสานงาน (ขออนุญาตพื้นที่) ข้อมูลทุติยภูมิ เช่นแผนที่พื้นที่ แผนที่ชุมชน ข้อมูลทรัพยากรต่างๆ การผลิต และอื่นๆ รวมถึงการกำหนดแผนการดำเนินงาน และการกำหนดบทบาทภายในทีม

ระยะทำงานภาคสนาม

1. ตรวจสอบเครื่องมือ เช่น แผนที่ เครื่องเขียนต่างๆ clip chart, sub-topic
2. ในระดับชุมชนแสวงหา KI (โดยใช้วิธีการถามจากผู้ใดหนึ่งต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าจะได้ KI จนกว่าจะได้ KI ตามจำนวนและคุณสมบัติตามต้องการ: snow ball โดยมีกำหนดคุณสมบัติของ KI ก่อน)
3. สัมภาษณ์ KI เพื่อทราบข้อมูลบริบทชุมชน อาจสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม หรือเดี่ยวได้
4. จากข้อมูลบริบทชุมชน สามารถแบ่งครัวเรือนประเภทต่างๆเพื่อตอบสนองตามวัตถุประสงค์ และเลือกเพื่อสัมภาษณ์ระดับครัวเรือน เป็นการตรวจสอบว่าระดับครัวเรือนเป็นตัวแทนสะท้อนระดับชุมชนอย่างไร
5. สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างในระดับครัวเรือนประเภทต่างๆ อาจทำเป็นกลุ่มหรือเดี่ยวก็ได้ ในระดับครัวเรือนควรสัมภาษณ์ผู้ที่ปฏิบัติจริง

6. หลังการสัมภาษณ์ทุกครั้งทีมต้องตรวจสอบข้อมูลที่บันทึกได้ร่วมกันในทีม เพื่อทำเป็นข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด หากพบว่ายังมีข้อมูลบางส่วนขาดหาย ที่สมควรกลับไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมให้กลับไปดำเนินการ และใช้ข้อมูลที่สมบูรณ์เพื่อใช้จัดทำรายงานในลำดับถัดไป

7. ควรคืนข้อมูลสู่ชุมชน หากมีโอกาสโดยทำการสรุปแบบที่เข้าใจง่ายเพื่อเป็นการยืนยันข้อมูล และชุมชนจะนำไปใช้ได้ทันที

8. ทีมสัมภาษณ์ควรมีไม่เกิน 5 คน มากที่สุด เพราะหากมากไปผู้ถูกสัมภาษณ์อาจสับสน และการจัดการในทีมอาจยุ่งยากมากขึ้น การรวมการบันทึกอาจใช้เวลามากขึ้น

***หมายเหตุ:** หากพบว่า subtopic ที่สร้างขึ้นยังไม่สมบูรณ์หรือไม่เหมาะสมให้ปรับปรุง
ระยะหลังภาคสนาม

1. หลังภาคสนามต้องมีการตรวจเช็คข้อมูลทั้งทีมใหญ่ หากมีหลายทีมย่อย และทำเป็นข้อมูลฉบับสมบูรณ์สำหรับทำรายงานในขั้นถัดไป

2. หากพบว่ามีข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์สามารถกลับไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมได้

***หมายเหตุ:** การดำเนินงานภาคสนามอาจทำหลายครั้งขึ้นอยู่กับประเด็นและเนื้อหา และการตอบวัตถุประสงค์

3. ทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำรายงาน

ชุดที่ 4 การสร้างกรอบประเด็นสัมภาษณ์ (sub-topic)

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมร่วมฝึกอบรมสามารถสร้างกรอบประเด็นสัมภาษณ์ได้

กิจกรรม แนะนำแนวคิดเกี่ยวกับกรอบประเด็นการสัมภาษณ์และการสร้างพร้อมตัวอย่าง (มีตัวอย่างหลากหลายแยกต่างหากในรูปของ Power point ประกอบ) ฝึกสร้าง กรอบประเด็นการสัมภาษณ์ นำเสนอและอภิปราย (ระหว่างฝึกอบรม มีเอกสารประกอบในการสร้างประเด็น)

หลักการสร้างกรอบแนวคิดคือ ทีมผู้สร้างต้องเป็นผู้วิจัยเองไม่ควรให้คนอื่นสร้างให้ เพราะจะไม่เข้าใจความต้องการและความหมายของประเด็นในกรอบจริง ทีมต้องตกลงร่วมกันในวัตถุประสงค์ของงานที่จะทำร่วมกันก่อน ใช้การระดมสมองร่วมกันในการแตกประเด็นจากวัตถุประสงค์ และบริบทที่อาจเกี่ยวข้อง อาจใช้บัตรคำหรือแผนที่

ความคิดช่วยให้เห็นภาพร่วมกันและทำให้เกิดความคิดแตกประเด็นที่หลากหลายขึ้น จนเห็นร่วมกันว่าประเด็นต่างๆ ที่สร้างขึ้นมา ครอบคลุมวัตถุประสงค์และบริบทที่เกี่ยวข้องได้ครบ แล้วจึงจัดประเด็นต่างๆ เป็นหมวดหมู่ เช่น ทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ หรือ จะเน้นประเด็นเฉพาะด้วย จัดพิมพ์ กรอบประเด็น แจกให้สมาชิกทุกคน ทุกคนต้องถือไปในวันออกสนามด้วยทุกครั้ง และอาจแบ่งรับผิดชอบระหว่างสมาชิกในทีมในการสัมภาษณ์แต่ละหมวดหมู่ของกรอบประเด็น ประเด็นที่แตกอาจต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือลดตามความเป็นจริง เช่น ถ้าบางประเด็นไม่มีในชุมชนนั้นก็ตัดออก เป็นที่น่าสังเกตว่านักวิจัยใหม่มักมีกรอบประเด็นละเอียด แต่เมื่อมีความชำนาญมากขึ้นกรอบประเด็นจะสั้นลงได้

การสร้างกรอบประเด็นสำหรับสัมภาษณ์อาจใช้สำหรับระดับชุมชน (บริบท) หรือสูงกว่า (General) ระดับครัวเรือน (Household) หรือสำหรับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ (Topical) เช่น ผลกระทบจากแม่น้ำโขงแห้ง อย่างไรก็ตามในการศึกษาแบบเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จำเป็นต้องเข้าใจระดับบริบทชุมชนด้วย จึงจำเป็นต้องมีกรอบประเด็นระดับชุมชนประกอบ แต่อาจไม่ลึกหรือละเอียด แต่เน้นไปที่เรื่องเฉพาะ

ชุดที่ 5 เครื่องมือช่วย (Conceptual Tools) และตัวช่วยในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI) เพื่อเก็บข้อมูล

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ผู้รับการฝึกอบรมเข้าใจหลักการของการใช้เครื่องมือ ประเภทของเครื่องมือและตัวช่วย

2. เพื่อแสดงให้เห็นเครื่องมือต่างๆ และการใช้เครื่องมือ

กิจกรรม แสดงตัวอย่างโดย ภาพ power point และอภิปราย (มีตัวอย่างหลากหลาย แยกต่างหาก ในรูปแบบ power point ประกอบ)

เครื่องมือ

ตามความเป็นจริง PRA ไม่มีเครื่องมือของตัวเอง ต้องยืมเครื่องมือจากวิธีการอื่นมาปรับเปลี่ยนเพื่อใช้ประโยชน์ให้เหมาะสม และผู้ใช้อาจสร้างเครื่องมือที่เหมาะสมขึ้นใหม่ได้ แต่ต้องสามารถเก็บข้อมูลได้ถูกต้อง เครื่องมือต่างๆ อาจแยกเป็นประเภทหลักๆ ตามการประมวลข้อมูลหรือความรู้ดังนี้

ประเภทของเครื่องมือ	ตัวอย่าง (มีการแสดงตัวอย่างประกอบ)
เชิงพื้นที่	แผนที่ต่างๆ การกระจายของสิ่งต่างๆบนพื้นที่
เชิงเวลา ประวัติ เหตุการณ์	ปฏิทินต่างๆ เส้นเวลา แผนที่ต่างเวลา
เชิงการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนย้าย และตัดสินใจ	แผนภูมิการเคลื่อนย้าย(ไหล) ความสัมพันธ์ การตัดสินใจ
เชิงกระบวนการ	แผนภูมิหรือตารางของขั้นตอน ลำดับ ความสัมพันธ์
เชิงลำดับความสำคัญ	ตารางการให้ค่าต่างๆอย่างง่าย
เชิงกรอบประเด็นเล็กใหญ่	แผนภูมิกรอบแนวคิด แผนที่ความคิด ต้นไม้ ปัญหาและการแก้ปัญหา
เชิงวิเคราะห์ความสัมพันธ์	ตารางเมตริกซ์เชื่อมความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ
เชิงโครงสร้างทางสังคม	แผนภูมิหรือแผนที่ความสัมพันธ์ครอบครัว เครือญาติ ฐานะ
เชิงคำถาม	ตัวช่วย 8 ตัว ใคร อะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร ทำไม เท่าไรและถ้า (มีการอธิบายเพิ่มเติม)

หมายเหตุ เครื่องมือเป็นเพียงเครื่องมือ ไม่ควรยึดติด การจะดึงเอาเครื่องมืออะไรมาใช้ต้องเข้าใจสถานการณ์และประเด็น จึงสามารถนำเครื่องมือต่างๆที่มีมาใช้และใช้ร่วมกันได้อย่างเป็นผลดีและสามารถปรับปรุงเครื่องมือใช้เองได้

ตัวช่วย

การลงภาคสนามสำหรับนักวิจัยใหม่ เมื่อมีวัตถุประสงค์ชัดเจน มีกรอบประเด็น มีเครื่องมือ มีผู้ให้สัมภาษณ์ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆพร้อม สิ่งมีมักจะพบคือถามไม่ได้ ไม่ทราบว่าถามอย่างไร จึงได้ผนวกตัวช่วยให้คิดถึงตลอดเวลาจะได้เอามาประกอบเพื่อตั้งคำถามได้ดีขึ้น แต่ตัวช่วยทั้ง 8 ตัวต่างก็มีความหมายของมันในมุมมองของผู้สัมภาษณ์ความทำความเข้าใจความหมายของตัวช่วยก่อน

ใคร โครงสร้าง / องค์ประกอบของระบบนั้นๆ กินความถึงอำนาจ หน้าที่ ตำแหน่ง บทบาท ตามมุมมองของคนระดับต่างๆ เช่น นายคนใหญ่บ้าน กำนัน หัวหน้ากลุ่ม

อะไร โครงสร้างหรือองค์ประกอบของระบบ ที่ไม่ใช่คน อาจเป็นองค์ประกอบใหญ่ เล็ก นามธรรม หรือ รูปธรรม อย่างเดียวหรือกลุ่มองค์ประกอบหรือ เป้าหมาย หรือ มีความหมายต่างๆ เช่น วัด เกี่ยวข้องกับความเชื่อ โรงเรียน การศึกษา ทรัพยากร

เมื่อไหร่ การกระจายของสิ่งต่างๆ หรือ องค์ประกอบของระบบ ในเชิงเวลา การเปลี่ยนแปลงจากช่วงหนึ่งไปอีกช่วงหนึ่ง การคงอยู่หายไปหรือเคลื่อนย้ายของ โครงสร้างองค์ ประกอบ ลำดับ ขั้นตอน เหตุการณ์ ประวัติศาสตร์

ที่ไหน หมายถึงการกระจายของโครงสร้างของระบบบนพื้นที่ หรือ ใน อากาศ อาจหมายถึงขอบเขตของระบบด้วย และอาจมีนัยของความสัมพันธ์ เช่น บ้านใกล้ถนน สะดวกในการทำงาน

อย่างไร กระบวนการ วิธีการ ลักษณะ กลไกการทำงาน หน้าที่ ความสัมพันธ์ (เป็นเพื่อน เป็นศัตรู)

ทำไม หมายถึง เหตุ-ผล, เหตุผล, การตัดสินใจ อิทธิพล นำสู่คำตอบ ทางแก้ไข ปัญหา

เท่าไร ปริมาณ ลำดับความสัมพันธ์ ลำดับความสำคัญ ความมากน้อย มาตรฐาน ถ้า สมมุติฐาน การคาดการณ์ การตัดสินใจ เงื่อนไข ทำหาย การแก้ปัญหา

ชุดการ 6 การบันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้รับการฝึกอบรม ทราบเทคนิคบางประการในการบันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์

กิจกรรม การบันทึกข้อมูลอาจแบ่งได้เป็นสองลักษณะคือใช้ เครื่องมือช่วย และ บันทึกแบบบรรยาย จากชุดที่ 5 นำเครื่องมือช่วยมือสำคัญๆ มาเป็นตัวอย่างแสดงการ บันทึกข้อมูลในการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI) และแสดงตัวอย่างการบันทึกดังนี้

1. ต้องขออนุญาตในการบันทึก และ ต้องมีการบันทึกข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์ได้แก่เป็นใคร มีฐานะทางการบริหารหรือไม่ อยู่ที่ไหนและอื่นๆ
2. ต้องบันทึกข้อมูลทั้งหมดเท่าที่จะทำได้ตามความเป็นจริงที่ผู้ให้สัมภาษณ์
3. ต้องบันทึกคำพูดที่สำคัญๆในภาษาที่ผู้ให้สัมภาษณ์พูด บันทึกศัพท์ท้องถิ่น (คำพื้นบ้าน) และหาความหมาย

4. แยกความคิดเห็นของผู้สัมภาษณ์หรือคำถามที่เพื่อนร่วมทีมสัมภาษณ์ หรือสิ่งที่อยากจะถามเพิ่มออกต่างหาก โดยแบ่งหน้ากระดาษเป็นสองครึ่ง หรือใช้หมึกเขียนคนละสี
5. การใช้เครื่องบันทึกเสียงไม่แนะนำให้ใช้เพราะว่าเครื่องบันทึกเสียงจะทำให้เราหยุดถามและหยุดคิดเพราะคิดว่าเครื่องทำงานแทนแล้วแต่ หากจะใช้เพื่อกันพลาดต้องขออนุญาตและไม่คิดว่าเครื่องบันทึกเสียงเป็นตัวทำงานแทนเรา
6. ในการสัมภาษณ์การใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลอาจต้องบรรยายด้วยและต้องใช้เครื่องมืออย่างเต็มประสิทธิภาพ

ชุดที่ 7 การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (SSI)

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทราบหลักการสัมภาษณ์และฝึกสัมภาษณ์เป็นทีมในสภาพจริง ทั้งในระดับชุมชนและครัวเรือน

กิจกรรม บรรยายหลักการรูปแบบการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และฝึกทักษะการสัมภาษณ์เบื้องต้น

ประเภทของการสัมภาษณ์

1. แบบเป็นทางการ หรือแบบมีโครงสร้าง โดยใช้ แบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ค่อนข้างเป็นปลายปิดแต่อาจมีปลายเปิดเสริมได้
2. แบบไม่เป็นทางการ แบ่งเป็น
 - แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI) โดยใช้กรอบประเด็นที่สร้างขึ้น ไม่มีคำถามไม่เป็นลักษณะคำถาม แต่คำถามถูกสร้างขึ้นขณะสัมภาษณ์
 - แบบไร้โครงสร้าง คือไม่มีการสร้างประเด็นก่อนแต่อาจมีใจ
นอกจากนั้นการสัมภาษณ์อาจแบ่งได้เป็นแบบกลุ่มหรือเดี่ยว หรือระดับชุมชนหรือครัวเรือน

ขั้นตอนและกระบวนการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง

การสัมภาษณ์แบบนี้เป็นการเรียนรู้อย่างก้าวหน้า (Iterative) คือถามไปเรียนรู้ไป โดยเอาคำตอบที่ได้จากการถามมาวิเคราะห์ทันทีเพื่อสร้างคำถามทันทีอย่างต่อเนื่อง กลับไปกลับมาระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ ทำให้เรียนรู้ประเด็นใดประเด็นหนึ่งอย่างลึกและครอบคลุม เร็ว (Rapid) มีการยืดหยุ่น (Flexible) ในการ

ตั้งคำถาม ใช้หลักการสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรวจสอบและมั่นใจได้ หลักการสามเส้า หมายถึงต้องมีแหล่งข้อมูลอย่างน้อยสองแหล่ง หรือมีวิธีการหรือเครื่องมืออย่างน้อยสองอย่าง เช่น สัมภาษณ์ ร่วมกับการสังเกต หรืออื่นๆ

กติกากการสัมภาษณ์

- เริ่มจากการพูดคุยเรื่องทั่วไป เช่น ภูมิอากาศ การทำมาหากิน
- แจ้งวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์ให้ชัดเจน กำหนดผู้แจ้ง ไม่ไปคนละทิศละทาง
- เมื่อเริ่มเข้าประเด็น ทำตามประเด็นต่างๆในกรอบไม่ข้ามไป มา เพราะจะทำให้เกิดการสับสนทุกฝ่ายและการทำรายงานทำได้ยากขึ้น
- ถาม (อย่าลืมตัวช่วย) ที่ละคนตามที่ได้กำหนดความรับผิดชอบตามประเภทของประเด็นไว้ก่อน เมื่อหมดประเด็นจึง ให้ผู้รับผิดชอบต่อไปจนครบ มิฉะนั้นผู้ให้สัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์เองจะสับสนในการคิดแบบต่อเนื่องแลการบันทึกด้วย
- ไม่ควรขัดจังหวะโดยไม่จำเป็น ถ้าจะทำขออนุญาต และไม่ทำให้เกิดความขัดแย้ง
- ฟังคำถามและคำตอบอย่างตั้งใจ หากไม่ฟังให้ดี คิดแต่ในมุมมองของตนเองอาจบันทึกผิดพลาดความหมายไปได้ และอาจไม่เข้าใจคำถามของเพื่อนร่วมทีมบันทึกทุกอย่าง โดยใช้เครื่องมือช่วย
- ให้ความเคารพซึ่งกันและกันรวมถึงผู้ให้สัมภาษณ์ เคารพความคิดเห็นและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย
- ต้องมีข้อมูลพื้นฐานของผู้ที่ให้สัมภาษณ์หรือกลุ่ม ว่าเป็นใคร หรือกลุ่มอะไร มีสมาชิกกี่คน อยู่ที่ไหน และอื่นๆ
- การเข้าชุมชนไม่ควรทำตัวให้โดดเด่น เช่นการแต่งกาย หรือพฤติกรรมเป็นเจ้าใหญ่ นายโต หรืออื่นๆ

การสัมภาษณ์

อาจสัมภาษณ์เป็นกลุ่มหรือเดี่ยวได้ โดยมีข้อแนะนำดังนี้

- ควรมีการนัดสถานที่และเวลาล่วงหน้าอย่างเหมาะสม และแจ้งผู้เกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการ
- ตรวจสอบว่าสัมภาษณ์ถูกคนหรือกลุ่มเป้าหมาย

- ควรสัมภาษณ์ในพื้นที่ โดยเฉพาะถ้ามีกิจกรรม ทำให้สามารถสังเกตได้และสร้างคำถามได้มากขึ้น
- จัดวงสัมภาษณ์ให้เหมาะสม ไม่มีสิ่งรบกวน ทุกคนสามารถมองเห็นกันได้และไม่แตกวง การมองเห็นกันได้ทำให้สังเกตพฤติกรรมได้ พฤติกรรมที่ไม่สบายเครียดอาจทำให้ได้ข้อมูลไม่ดี
- แสดงการตอบรับการต้อนรับให้เหมาะสมและให้กำลังใจ รวมถึงการตอบสนองต่อคำตอบด้วย
- คำถามไม่ควรยากหรือกว้างไป ทำให้ตอบยาก ควรแบ่งคำถามเป็นคำถามย่อยๆ ง่าย และเป็นขั้นตอนย่อย ตามกระบวนการของกิจกรรมหรือประเด็นที่จะถาม
- ไม่ใช่คำถามนำหรือพยายามถามให้นำไปสู่คำตอบที่มีอยู่ในใจผู้ถามแล้ว จะไม่ได้ข้อเท็จจริงและความคิดที่ผู้ให้สัมภาษณ์อยากบอก
- ไม่ควรรีบร้อนหรือกดดันให้ได้คำตอบ หากผู้ให้สัมภาษณ์ไม่ต้องการตอบ
- ใช้ตัวช่วยทั้ง 8 และเครื่องมือ ขยายความให้เข้าใจง่าย หรือให้ผู้ตอบเล่าเรื่อง
- พยายามเจาะลึก อย่าสรุปง่ายหรือพอใจกับคำตอบง่ายๆ เพราะการสรุปจะทำให้ผู้ถามหยุดคิดและวิเคราะห์และมีคำถามต่อ จึงไม่สามารถได้ข้อมูลเชิงลึก
 - สังเกตพฤติกรรม แต่ละคนหรือกลุ่ม เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นตัวบ่งชี้ว่าผู้ตอบเต็มใจ มีข้อจำกัดอื่นๆหรือไม่
 - หากมีผู้เข้าร่วมสนใจจำนวนมากกว่ากลุ่มหรือบุคคลที่ต้องการสัมภาษณ์ ไม่ควรตัดคนเหล่านี้ออกแต่แจ้งให้ทราบว่า เขาอาจสังเกตการณ์และเสริมได้ แต่ผู้ถามต้องการข้อมูลเฉพาะจากใครบ้าง
 - รักษากติกา และอย่าให้ออกนอกเรื่องไปมาก พยายามดึงกลับในกรณีที่เกิดเพลนไป
 - ทุกคนบันทึก มีสมุดบันทึกที่เหมาะสม ไม่เล็กไป หรือเป็นทางการ ผู้ให้สัมภาษณ์อาจคิดว่าเป็นเจ้าหน้าที่
 - ไม่เข้าข้าง ไม่วิจารณ์ผู้ให้คำตอบ หรือคนในชุมชน หรือทำให้เกิดความแตกแยกในชุมชน

- ไม่ใช่เวลาของผู้ตอบมากไป โดยประมาณการสัมภาษณ์แต่ละครั้งไม่ควรเกิน 2 ชั่วโมงและในเวลาที่คุณให้คำตอบว่า
- การให้ของหรือเงินควรระวัง ไม่ควรมีของตอบแทน (แต่มีการให้กันโดยหลายหน่วยงานหรือโครงการ) แต่หากมีค่าใช้จ่าย เช่น ค่าเดินทาง ค่าอาหาร อื่นๆ ควรจ่าย หรือหากให้เป็นทุนหรือของส่วนรวม เช่น ให้อัด กลุ่ม

ชุดที่ 8 การรายงาน

เนื่องจากเวลาจำกัดการฝึกชุดนี้ทำได้ไม่ทัน จึงนำไปบูรณาการในส่วนการเขียนรายงานหลักงานการศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว

สรุปผลการฝึกอบรม

หลังจากการฝึกอบรมแล้วคณะผู้วิจัยได้ทำงานหนักในการลงศึกษาพื้นที่ในพื้นที่ ที่เลือกไว้ในสามจังหวัด ริมแม่น้ำโขง ได้แก่ จังหวัดเลย หนองคายและนครพนม เมื่อเสร็จการศึกษามีการประชุมเพื่อบูรณาการข้อมูลสำหรับจัดทำรายงาน จากการเสนอผลการศึกษา สรุปได้ว่าทีมผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้อย่างมีประสิทธิภาพในเวลาจำกัด และสามารถสรุปผลให้เห็นภาพตามวัตถุประสงค์ได้ จากการสอบถามความคิดเห็นในการใช้กระบวนการ PRA ปรากฏว่าในวันแรกของการฝึกอบรม ผู้วิจัยยังไม่ค่อยเข้าใจว่าจะทำอะไร ได้อย่างไร แต่หลังจากการลงฝึกภาคสนามและทำการศึกษาดูจริงผู้วิจัยสะท้อนว่า มีความมั่นใจ เข้าใจและปฏิบัติได้ สำหรับผู้ที่ทำงานส่วนใหญ่ในมหาวิทยาลัย ไม่เคยทำงานกับชุมชน ถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่สำคัญและประสบความสำเร็จ หากยังต้องการทำงานแบบนี้ต่อไปจะสามารถเรียนรู้และพัฒนาได้อีก จะเป็นทรัพยากรหรือทุนที่มีคุณประโยชน์ต่อมหาวิทยาลัยและสังคมต่อไป บรรยากาศการฝึกอบรมอาจมีความเครียดอยู่บ้าง เนื่องจากในตอนต้นไม่ทราบว่าผลจะออกมาอย่างไร จะทำได้หรือไม่ จะได้ผลดีหรือไม่ แต่ในที่สุดทุกคนได้แสดงความสามารถอย่างเต็มที่และมีความสุขพอสมควร ในขณะเดียวกันได้มีการเรียนรู้ไปด้วย

ในมุมมองของวิธีการ PRA ในการฝึกอบรมครั้งนี้เน้นการเก็บข้อมูลโดย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (SSI) ในความเป็นจริง กระบวนการ PRA ต้องมีรายละเอียดอีกพอสมควร และไม่จบเพียงเก็บข้อมูลและเขียนรายงาน การทำให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางพึ่งตนเอง เป็นเจ้าของกิจกรรม หรือโครงการ ต้องทำอย่างต่อเนื่อง การเก็บข้อมูลเป็นการ

เริ่มต้นให้คนภายนอกรู้บริบทของชุมชน และคนภายในเข้าใจตนเองมากขึ้น ตระหนักในตนเอง คนภายนอก เช่น นักวิจัยต้องเปลี่ยนตนเองเป็นวิทยากรกระบวนการ (facilitator) หรือสร้างให้คนภายในทำได้ เพื่อทำการวิจัย แบบมีส่วนร่วม (แนวคิดของ Participatory action research) มีการทดลองเรียนรู้ นำไปสู่การแก้ปัญหา หรือเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

การเสนอรายงานจากการศึกษาภาคสนามหลังจากการฝึกอบรม มีข้อสังเกตว่า เนื่องจากเป็นระยะสั้น ทำให้ยังขาดข้อมูลเชิงลึกและละเอียดเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะความชำนาญ ระยะเวลาที่จำกัด หรือเป็นเพราะความพยายามที่จะทำให้ครอบคลุมพื้นที่มากเกินไป ทำให้ไม่มีเวลาลงลึก ซึ่งเป็นธรรมดาสำหรับวิธีการนี้ ต้องไม่ลืมว่าวิธีการนี้ไม่ใช่ของวิเศษที่ให้คำตอบได้ทุกอย่าง และหากทำโดยไม่ใช้หลักการ และกระบวนการที่ถูกต้องก็อาจขาดความเชื่อถือในผลที่ได้

เอกสารอ้างอิง

Farmer first : Edited by Robert Chambers, Arnold Pacey and Lori Ann Trupp. Intermediate Technology Publications, UK, 1989. 218 pp.